

„A MAGYAR KISEBBSÉG INKÁBB ESZKÖZ VOLT A MAGYAR KÜLPOLITIKA SZÁMÁRA, MINT AHOGY ESZKÖZ VOLT A JUGOSZLÁV KÜLPOLITIKA SZÁMÁRA IS”

HORNYÁK ÁRPÁDDAL FILEP TAMÁS GUSZTÁV BESZÉLGET

Filep Tamás Gusztáv (FTG): *Én mindjárt hátradőlök a széken, az első kérdést nem kell különösebben cizellálni: származásod, neveltetésed és a pályaválasztásig ért hatások érdekelnek elsőként. Előzetesen megjegyzem, hogy 2007 augusztusában találkoztunk először, Marosvásárhelyre, a Kisebbségi életpályák című konferenciára röppülve, ahol is te az egyik két világháború közötti jugoszláviai magyar politikus-ról tartottál előadást. Azt azonban csak néhány hónappal ezelőtt tudtam meg, hogy te magad is a Délvidékről származol. Persze különösebben nem foglalkoztatott ez a kérdés; a dolgozataid eredményeire voltam kíváncsi korábban. Hol születted, mikor, milyen közegben?*

Hornyák Árpád (HÁ): Keverék személyiség vagyok származási szempontból, hiszen Németországban születtem, Jugoszláviában nevelkedtem és vagy huszonöt éve Magyarországon élek.

Tehát 1971-ben Németországban, Darmstadtban születtem, ugyanis a szüleim vendégmunkások voltak ott. Tulajdonképpen járhatna nekem a német állampolgárság, de egyelőre nem láttam fontosnak igényelni, a magyar és a szerb együtt pillanatnyilag ér annyit, mint a német.

Sajnos vagy szerencsére, a szüleim kétéves koromban visszaköltöztek a Délvidékre, Vajdaságba, Bajmokra, ahol elvégeztem az általános iskolát – kiváló eredménnyel, természetesen. Utána kétéves általános középiskolai, gimnáziumi tanulmányaimat folytattam Szabadkán, majd pedig malomipari szakra mentem szakközépiskolába, ahol szintén két évet végeztem. Az eredeti végzettségem: malomipari technikus. Ezt követően egy nagyon kedves barátom hatására döntöttem úgy, hogy a katonaság után egyetemre jelentkezem. Különbözeti vizsgát, majd felvételi vizsgát tettem, és így nyertem felvételt 1991-ben az Újvidéki Egyetemre.

FTG: *Egy pillanatra lépünk vissza a kezdetekhez. Az, hogy a szüleid vendégmunkások voltak – nyilván fiatalok voltak, amikor kimentek Németországba –, innovatív alkatukból következik, vagy mechanikusan követték a korabeli gyakorlatot?*

HÁ: Ez gyakorlatilag beleilleszkedett az 1960-as évek ottani gyakorlatába. Jugoszlávia kiengedte azokat, akik munkát és jobb megélhetést mentek keresni külföldre, de többnyire azzal a feltett szándékkal – mint azt a szüleim példája is mutatja –, hogy visszatérnek. Többségében, legalábbis nagy szám-

ban vissza is tértek. Az állam szempontjából alighanem a munkaerő-fölösleg levezetésének egy módja volt ez a teljes foglalkoztatás helyett.

FTG: *Mivel foglalkoztak a nagyszüleid, milyen volt a társadalmi keret, amelyben éltek, mi volt a pozíciójuk? Láttál-e valamit az ő sorsukon keresztül a történelemből, a magyar kisebbség történetéből, második világháború előtti emlékekből?*

HÁ: Apai és anyagi ágon is iparos-földműves családból származom; mindkét ág bajmoki. Az anyai nagyapám révén találkoztam a történelemmel, akit 1944-ben elvittek Szibériába, hadifogságba. Egyébként a Vajdaság területén esett fogságba, katonaként; a front utáni délvidéki eseményekről már nem volt személyes tapasztalata. Négy vagy öt évet húzott le Szibériában. Jól ismertem az élményeit; én ültem a fászládán, a konyhában, ő meg hevert a díványon, és mesélt.

FTG: *Az általad említett baráti biztatás elegendő volt ahhoz, hogy egyetemre menj? És éppen történésznek? Nagyapád történetén kívül nem volt korábbi motívációd?*

HÁ: Igen, egyetemre és történelem szakra. Jugoszláviában a kilencvenes években egyszakos képzés volt. Azt kell mondanom, hogy ha valami érdekelt kora gyerekkorom óta, az a történelem. S itt nyilván kitérek az *Egri csillagokra*. Mint tudjuk, minden történész életében, a szakmai pálya eldöntésében meghatározó szereppel, de legalább valamilyen befolyással bírt ez a könyv. Alig vártam, hogy végre ötödikes lehessek, amikor a történelem tantárgy is bekerült a tananyagunkba, azt megelőzően csak pár foslány hangzott el a történelemmel kapcsolatosan. És hogy itt egy kicsit fényezzem magamat: nyári szünidőben a nővérem történelemkönyveit olvasgattam, negyedikes-ötödikes koromban az ő hetedikes-nyolcadikos történelem tankönyveit. Elég perverz dolognak tűnik így utólag visszagondolva, de jó volt.

Tehát mindig is történész szerettem volna lenni, de valahogy úgy álltam hozzá, hogy talán a lehetőségeim nem lesznek adottak ennek a pályának az elkezdéséhez: Jugoszláviában élek, az egyetem élete szerbül zajlik, én pedig egyes lakosságú településen nevelkedtem, ott is a nagyközségnek azon részében, ahol magyarok voltak többségben, következésképpen a szerb nyelvvel a katonaság megkezdéséig, illetve korábban, a Szabadkára való elutazásomig, a középiskola megkezdéséig eléggé hadilábon álltam. Nagy lépést jelentettek a középiskolai tanulmányok Szabadkán, ahol már voltak szerb nyelven oktató tantárgyak is, majd pedig a katonaság a Jugoszláv Néphadseregben – ez különösen sokat dobott a szerb nyelvtudásomon. Ezt követően jutottam végül is arra az elhatározásra, emlegetett barátom biztatására, aki nem akart egyedül nekivágni ennek a nagy kalandnak, hogy akkor jó, én is nekifutok és megpróbálom.

FTG: *Az egyetemen milyen nyelven folyt az oktatás?*

HÁ: Az az érdekes helyzet állt elő, hogy én végül is az egyetemet, noha Újvidékre nyertem felvételt, nem ott kezdtem, hanem Pécsen. Ugyanis Jugoszláviában 1991 nyarán kitört a polgárháború, és ekkor, ismét annak a barátomnak a hatására, aki a felvételre biztatott, úgy döntöttem, hogy átjövök Pécsre. Miért pont Pécsre? Az ok rendkívül prózai. Ennek a barátomnak a bátyja egy Pécs melletti községben kapott munkát, tudomást szerzett arról, hogy a pécsi egyetemen is van történelem szak, hívta az öccsét, aki odautazott, felvették, sőt szólt nekem, hogy menjek én is. Így kerültem én, ilyen népmesébe illő körülmények között, egy szál hátizsákkal, néhány hamuban sült pogácsával Pécsre, és ott is maradtam tíz-tizenkét hónapig megszakítás nélkül. Ugyanis azt követően, hogy megérkeztem, éppen terveztük, hogy hazautazunk október 23-a apropóján a szünetre, amikor otthonról telefonáltak, hogy ne menjünk, mert megkaptuk a behívót mint tartalékosok a jugoszláv hadseregbe. Ezután további nyolc hónapot maradtunk a városban.

FTG: *Mikor voltál katona? Ezek szerint előfelvételiként töltötted le a szolgálati időt, ugye?*

HÁ: Nem. Közvetlenül azután, hogy befejeztem a középiskolai tanulmányaimat – június elején fejeződött be a tanév –, június 25-én vonultam be a hadseregbe 1990-ben, és '91 májusában szereltem le.

FTG: *Mint gyalogos, illetve lövész?*

HÁ: Mint szakács, raktáros. Ugyanis egy kiképzőoszttagba kerültem, ahol a szakácsokat, pékeket és hidrántokat, tehát kutasókat – akik a hadsereg vízellátását biztosítják olyan terepen, ahol csak a föld alatt van víz – képezték ki, s ahonnan a háromhónapos alapkiképzés után szétszórtak minket az ország különböző kaszárnyáiba. A katonaságot teljes egészében Szerbiában, Svilajnacon töltöttem. A legmeghatározóbb élmény, talán inkább felismerés pedig, hogy ott valóban átjárta az embert a sokat szajkózott testvériség-egység szelleme, pedig már a végnapjait élte az ország. Hiszen, dacára annak, hogy a soknemzetiségű Vajdaságból érkeztem a szűkebb Szerbiába, itt találkoztam először albánnal, valódi bosnyákkal, szlovénnel, macedónnal. És itt derült ki élesben, hogy nem a nemzetiség számít, hanem, hogy mit érsz, milyen ember vagy.

FTG: *Amikor eldöntötted, hogy nem mégy haza – ez értelemszerűen illegális volt, ugye?*

HÁ: Tulajdonképpen igen, legalábbis ami a jugoszláv oldalt illeti, hiszen itt Magyarországon legálisan tartózkodtam. De célszerűbbnek látszott egy ideig nem hazamenni, amíg nem tisztázódik, hogy pontosan hogyan is lép föl

az állam a behívónak eleget nem tévő személyekkel szemben. Hiszen azért egy különbséget meg kell említeni: én a rendes katonai időmet leszolgáltam, letöltöttem, tehát nem minősülhettem dezertőrnek, hanem csak a tartalékos behívónak nem tettem eleget.

FTG: *Jogilag viszont háborúban állt az ország, nem?*

HÁ: Jogilag Jugoszlávia folyamatosan tagadta, hogy háború lett volna, ennek ellenére nyilván háborús viszonyok uralkodtak: embargó, ellátási nehézségek, hiperinfláció, kiutazási tilalom, illetve a kiutazás megnehezítése, különösen katonaköteles férfiak számára. Ezek mind életben voltak Jugoszláviában, dacára annak, hogy Jugoszlávia, Kis-Jugoszlávia pro forma nem állt háborúban, illetve sohasem ismerte el, hogy háborúban áll.

FTG: *Tehát az első menetben nem láttál a háborúból – gondolom – semmit, minden bizonytalan lehetett, de ezek szerint valamikor mégis rászántad magad, hogy hazamenj. Mi volt ennek a döntésnek az oka? Amikor hazaértél, volt-e még nyoma a háborúnak?*

HÁ: Nyáron utaztam haza először, 1992-ben, tehát tizenegy hónap után. Ennek az volt az előzménye, hogy láttam, többen hazamentek a környezettől, és semmi gond nem volt, nem lett a hazautazásnak semmilyen rossz következménye. Utána vissza is jutottak Pécsre. Ezen felbuzdulva döntöttem úgy, hogy akkor hazamegyek én is pár hétre, a nyári szünidőre. Hosszabb időre nem gondoltam – nagyon hamar beilleszkedtem a magyarországi, pécsi miliőbe, ami nyilvánvalóan a rendkívül kedvező környezetnek, az egyetemi közegnek is köszönhető, amibe belecsöppentem. Kollégiumban voltam elszállásolva, ötszáz hasonszőrű fiatallal egy fedél alatt. Így Pécsen fejeztem be az egyetemet, s '91 óta gyakorlatilag csak látogatóba járok haza, vagy kutatni, dolgozni.

FTG: *Annak, hogy nem volt semmilyen retorzió otthon, mi az oka? Már teljesen szét volt lazulva az állam? Ez melyik fázisa volt a háborúnak?*

HÁ: A kezdeti fázisa volt, a horvát háború zajlott akkor. Utána, '92 elején már jöttek különböző pro forma avagy fű alatti alkuk a horvát állam és Szerbia, azaz a maradék Jugoszlávia között, s tulajdonképpen nyugvópontra jutott ez a helyzet, mígnem aztán '92 második felében kirobbant a boszniai háború. Tehát az első nagy felindulás elcsitult, azok a kaotikus állapotok, amelyek egy háborúban lévő országot jellemeznek, rendeződtek '91 végére vagy inkább '92 tavaszára. Ezen felbuzdulva döntöttünk úgy, hogy akkor haza is lehet járni. És a későbbiekben valóban nem származott ebből semmiféle hátrány. Behívót sem kaptam többet.

FTG: *Pécsen milyen körbe kerültél? Kik voltak a tanáraid?*

HÁ: Ki kell emelnem a professzoromat, Ormos Máriát, akinél később a szakdolgozatomat, majd a disszertációm is írtam. Ott volt Polányi Imre, aki a kisebbségek kutatásában is jeleskedett, de Ormos Mária volt a legmeghatározóbb személyiség, akinek az előadásai rendkívül jók voltak – de különösen a szemináriumai, ahol a professzor asszony tényleg csak vezényelt. Feldobott egy témát, annak volt egy referense, a referálás után pedig spontán parázs vita alakult ki, amit a tanárnő egy-egy célzott kérdéssel irányított.

FTG: *Mikor választottad ki a kutatási területedet? Magát a kutatandó évszázadot?*

HÁ: Engem eredendően a középkor érdekelt, a magyar középkor...

FTG: *... és Eger ostroma...*

HÁ: ... és Eger ostroma, igen, bár ezt inkább csak azért mondtam, kissé ironizálva, mert valamennyi történészinterjúban előjött, de különösen az Árpád-házi uralkodók időszaka, a magyar dicsőség, a magyar nagyság korszaka – mint kisebbségi magyar nyilván predesztinálva voltam erre a korszakra.

Azonban ahogy elkezdtem az egyetemi tanulmányokat az ókorral – akkor az ókor tetszett nagyon. Majd jött a középkor – tobzódtam ebben a korszakban. Az újkornak kicsit húzódozva álltam neki, de aztán azt is nagyon megszerettem. A végén jött a modern kor, akkor értek az említett hatások Ormos professzor asszony részéről is. Illetve rá kellett jönnöm arra, hogy – saját lustaságom okán – az életben nem fogok megtanulni latinul, elmulasztottam a megfelelő alkalmat, amikor kötelezően meg kellett volna tanulni a nyelvet, a középkori tanulmányoknál – s hát latintudás nélkül középkorral foglalkozni meglehetősen hiábavaló. Úgyhogy felmértem a lehetőségeimet. Milyen nyelven beszélek jól: szerbül. Abba az irányba kellett elmozdulnom, amelyben esély volt rá, hogy új eredményeket tudok majd felmutatni. Így kezdtem el foglalkozni a magyar–jugoszláv kapcsolatokkal.

FTG: *Kétlaki életet élsz, ha jól látom. Egyrészt hetente legalább egy alkalommal itt is találkozunk, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjában, de Pécsen is dolgozol, a Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszékén. Mennyire autonóm tudományos közeg Pécs – és mennyiben van igényed Budapestre?*

HÁ: Valóban kétlaki életet élek az utóbbi öt évben. A bázisomnak, azt hiszem, mindig is Pécs-et fogom tekinteni; Pécs az alma materem. Úgy vélem, hogy igen erős központi erő nőtt ki a városban az utóbbi két-három évtizedben, főleg a már említett Polányi Imre munkásságának köszönhetően, aki a

Történettudományi Intézet alapjait lefektette, és összeverbuválta a csapatot, az oktatói gárdát, amely aztán kinevelte a következő generációt, amelynek én is a tagja vagyok. Azt hiszem, ez a csoport elég jól teljesít a magyar történezs szakma egészéhez viszonyítva.

A budapesti létem ismét csak Szerbiához kötődik, a szerb történelem ismeretéhez, illetve a szerb nyelvtudásomhoz, ugyanis 2010-ben döntés született arról, hogy létrejön a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság, amelynek célja az 1944–45-ös atrocitások részrehajlás nélküli feltárása. Ennek magyar részről Glatz Ferenc akadémikus volt a mozgatója, aki előzetes tájékozódás alapján megkért, hogy legyek e bizottság magyar tagozatának a titkára. Ennek apropóján kerültem Budapestre, a Történettudományi Intézetbe, félállású tudományos főmunkatársként.

Hornyák Árpád 1971-ben született Darmstadtban, Németországban. Az általános és a középiskolát Bajmokon, illetve Szabadkán, Jugoszláviában végezte. 1991-től a Janus Pannonius Tudományegyetemen (JPTE) történelem–szerbhorvát szakpáron kezdte meg tanulmányait. 1996-ban középiskolai történelemtanári diplomát szerzett. 1998-ban sikeresen zárta politológia specializációs tanulmányait. 1996–1999 között ugyancsak a JPTE-n folytatta posztgraduális tanulmányait a Magyarország és Európa a 18–20. században doktori programban. 2001-ben védte meg *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927* című PhD-disszertációját. 2002-től a *Közép-Európa fogalmának változásai a 19–20. században* OTKA-projekt keretében a Pécsi Tudományegyetem tudományos munkatársa, 2006-tól adjunktusa, 2010-től pedig a Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszékének habilitált egyetemi docense. 2011-től a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének is tudományos főmunkatársa.

Kutatási témái: a magyar–jugoszláv kapcsolatok a 20. században, jugoszláviai magyar kisebbség, a Balkán-föderációs elképzelések a 20. században. E témákhoz hazai és nemzetközi ösztöndíjak támogatásával Budapest, Belgrád és Zágráb mellett hosszabb-rövidebb kutatásokat folytatott Londonban, New Yorkban és Washingtonban.

Önálló kötetei: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 2004; *Hungarian-Yugoslav Relations, 1918–1927*, East European Monographs, Center for Hungarian Studies and Publications, Boulder, Colorado, 2013; *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései*, Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006 (fordította, a bevezetőt, a jegyzeteket és a névmutatót írta, a kötetet szerkesztette); *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*, Bocz Nyomda és Kiadó, Pécs, 2010.

Szerkesztett kötetei: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*, Kutatási Füzetek 14. Pécs, 2009 (Vitári Zsolttal közösen); *Idégen szemmel. Magyarságkép 19–20. századi útleírásokban*, Kutatási Füzetek 16., Pécs, 2010 (Vitári Zsolttal közösen).

FTG: *Ez a projekt még tart?*

HÁ: Ez a projekt az idén ér véget, minden valószínűség szerint. Most közeledünk a lezáráshoz, s ez majd nyilván különböző interpretációs különbségeket fog felvetni a két tagozat között.

FTG: *Vissza fogunk erre térni még egy kérdés erejéig. Pécs kapcsán érdekelne még valami. Két fontos önálló könyved van, az egyik – Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927 – a Délvidéken jelent meg, a másik – Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből – Pécsen. Nem jelent ez valamiféle gettósodást? Mennyiben tudatos ez?*

HÁ: A gettósodás alatt azt érted, hogy nem Budapesten jelentek meg?

FTG: *Ezúttal igen. Most kis pozícióváltás révén a szakmai, fővárosközponitú sznobéria szempontjából fogalmaztam meg a kérdést.*

HÁ: Az első könyv a disszertációm publikált változata; örülök, hogy megjelent. Egyáltalán nem foglalkoztam vele, hogy hol fog megjelenni; nagyon örültem, amikor Bárdi Nándortól tudomást szereztem arról, hogy az újvidéki Forum Könyvkiadónál komolyan felmerült a kiadás ötlete. A Forumot nagyon jó kiadónak tartom, s az ottani megjelenés még előnyös is lehet, hiszen ha úgy vesszük, külföldi kiadásról beszélhetünk. Nyilván mindenki tudja, hogy a Forum elsősorban magyar nyelvű könyvek kiadásával foglalkozó szerbiai kiadóvállalat. S ha már a sznobériánál tartunk, a kötet Amerikában is megjelent az East European Monographs sorozatban.

A másik kötet az a „Best of Hornnyák”, amely válogatott tanulmányaimat tartalmazza. Ez utóbbi kiadásának határozott célja volt, meg kellett jelennie, mégpedig időre; a habilitációs eljárásomhoz volt erre szükség. Pályázati pénzzel nem rendelkeztem, tehát saját zsebből kellett finanszíroznom a megjelentetését. Nincs is kiadója. Ha úgy vesszük, szamizdatnak is tekinthetjük ezt a kötetet. Ennek ellenére úgy látom, a célját betöltötte. Háromszáz példányban jelent meg, én az összeset megkaptam, és személyesen vagy közvetett úton eljuttattam minden szakmabélihez, akinek a munkájához szüksége lehet rá, akik esetleg hasznosíthatnak belőle egyet s mást.

FTG: *Lehet, hogy a következő kérdést túl élesnek fogod találni. Úgy láttam, hogy a tanulmányaid mindegyikét valaki patronálta, rendszerint ösztöndíjban részesültél közben. Nem túl kényelmes álláspont ez? Kívánni, hogy befusson a pénz... Vagy automatikusan jött? Az is igaz, gondolom, hogy abban az életkorban írtad ezeket a tanulmányokat, amikor az ember családot alapít, s nincs módja arra, hogy ingyen dolgozzon a hazáért. Lásd Szabó Dezsőt: A Himnuszt éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni.*

HÁ: Így van. Ezeknek a tanulmányoknak a többsége két nagyobb projekt keretében született. Egyfelől a magyar–jugoszláv kapcsolatok két világhábo-

rú közötti történetéhez kapcsolódóan – volt egy Bolyai-ösztöndíjam, illetve volt egy másik, OTKA-projekthez kötődő ösztöndíj is, amelynek fejében rész-tanulmányokat kellett írnom. Tehát adta magát, hogy ezeket a tanulmányokat megírjam. Másfelől pedig voltak lehetőségeim konkrét pályázatok révén különböző kutatások elvégzésére, s bizonyítékként egy-egy tanulmányt kellett letennem az asztalra.

Ahogy erre utaltál is, a családalapítás korszakában az embernek számlákat kell fizetnie. Nem mellékes, hogy az érdeklődési körömtől sem álltak távol ezek a kutatások. Úgyhogy örömmel csaptam le a pályázatokra, többségében el is nyertem őket. Egy-egy pályázat generál egy folyamatot: az ember leteszi az asztalra az eredményt, aztán nagyobb eséllyel vághat neki a következő pályázatnak. Tehát egyik hozza a másikat.

FTG: A könyvekről is lesz majd még szó, de először egy fordításodról beszéljünk. A nevedhez fűződik egy fontos forrásfordítás, egy szövegkiadás, Milan Glibonjski Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével című munkájának a magyar változata. Néhány alkérdésem van e munka kapcsán. Hogyan fogadta ezt a könyvet a szerb tudományosság? Utaltál rá valahol, talán írásban is, hogy volt szerb recepciója. Jelenti-e ez egyben valamilyen szintű integrálódásodat a szerb tudományos életbe?

HÁ: Milan Glibonjski sajtófőnök volt a megszállt Baranyában 1918 vége és 1921 augusztusa között. Nyugdíjas tanító, akinek az emlékiratait a Szerb Tudományos Akadémia a hetvenes években két részletben megvásárolta. Az egyik belgrádi levéltárostól értesültem ezeknek az emlékiratoknak a létéről, ő említette, hogy mennyire célszerű lenne kiadni őket. Felhívta rájuk a szerb tudományos körök figyelmét is, de nem történt semmi. Nos, ezen felbuzdulva kikerestem a szövegeket a Szerb Tudományos Akadémia kéziratárában, lemásoltam, nekiálltam, lefordítottam, jegyzeteltem, tehát kiadásra kész állapotba hoztam, és végül meg is jelenttem őket Pécsen.

A szerb tudományos közélet kedvesen fogadta. Fogtam a könyvet, és elküldtem annak a szerb akadémikusnak, aki Belgrádban azzal volt megbízva, hogy ezt a projektet, a kézirat szerb nyelven való megjelenítését lebonyolítsa. Ennek meg is lett a foganatja. Köszönőlevelet ugyan nem kaptam tőle, de egy évvel később a kirakatban már láttam a szerb kötetet. Nyilván sokkal díszesebb kötet, keménykötésben. Az előszó hangsúlyozza: azt, hogy milyen jelentős kéziratról van szó, jelzi, hogy lám, a magyarok ezt már kiadták. És idézi a könyvemet, hogy az megjelent.

FTG: Ennyiben merül ki a szerb tudományba való integrációd?

HÁ: Azért ez 2006-ban volt. Azóta történt egy s más, s talán nem tűnik nagyképűségnek a részemről, ha úgy érzem, hogy a szerb tudományos közéletben, ha a 20. századi magyar történelem merül fel, de legalábbis a délvi-

déki magyarság vagy a magyar–jugoszláv kapcsolatok, akkor elsősorban A. Sajti Enikő, illetve Hornyák Árpád a hivatkozási alap.

FTG: *Van-e valamilyen kapcsolatot a többi jugoszláv utódállam tudományosságával?*

HÁ: Szlovén, horvát vonalon szintén van.

FTG: *Konferenciák?*

HÁ: Konferenciák is, tanulmánykötetekben való megjelenés, a könyveim recenziói. Nem ment könnyen, de úgy érzem, beindult.

FTG: *Nagyobb a szláv recepciód, mint a magyar?*

HÁ: Nem, azért nem.

FTG: *Csak jobb?*

HÁ: Csak nem! Nincs különösebb eltérés.

FTG: *Glibonjski Pécs – ideiglenessé vált – elcsatolásának jogosságát, a terület döntően szerb jellegét alátámasztani hivatott érvelése sokszor szemmel láthatóan tudománytalan vagy komolytalan. Te némiképpen fölmented a naivitás vádjá alól, bár azért egy kis malíciát érzek abban, amikor megjegyzed, hogy bizonyára sok idő telt el az általa megidézett időszak és az emlékezések leírása között – ebből eredhetnek úgymond a visszaemlékezések pontatlanságai. Dolgozott-e benned a kisördög, amikor közvetlenül az olvasó elé tártad, milyen gyenge érvekkel harcoltak a szerbek ebben a kérdésben? Egyáltalán: van-e érzelmi viszonyod a korabeli szerb és magyar érveléssel kapcsolatban?*

HÁ: Erre nehéz jó választ adni, mert ha azt mondom, hogy nincs, akkor hogyan lehetek ennyire szenttelen, ha meg azt mondom, hogy van, akkor elfogult vagyok.

FTG: *Ez válaszkedvetnek jó.*

HÁ: Én megpróbáltam teljesen kívülállóként szemlélni a folyamatokat. Mintha, teszem azt, egy svéd jött volna ide, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel; nyilván neki is lennének különböző érzései az adott témakörrel kapcsolatosan. Nem hiszem, hogy elfogult lettem volna – sem szenttelen. Az adott korba, az adott helyzetbe ágyazva próbáltam vizsgálni az egyik, illetve a másik fél nézeteit, érvrendszerét, és egyik, illetve másik fél érvrendszerének hiányosságaira is tőlem telhetően rámutatni. Mert mindkettő sok sebből vérzett. Egyik sem volt abszolút jó és teljesen korrekt érvrendszer.

FTG: *Ide kapcsolódik a pécsi köztársaságnak, illetve a magyar emigrációnak a Magyarországhoz való viszonya, e viszony megítélése, minősítése. Ez a magyar történet-tudományban, eszmetörténetben, politikai publicisztikában rendezetlen kérdés. Talán*

ebből a fordításkötetből meg a bevezető tanulmányodból is elég világosan látszik, hogy eltűntek voltak az emigrációnak és magának Jászi Oszkárnak az érvei az akkori magyar állammal szemben, hiszen az időpont, amikor a szerbek kivonulnak Pécsről és vonzaskörzetéből, és az ottani magyar baloldal – a magyar katonaság bevonulása előtt – kikiáltja a városban az alig néhány napot megért köztársaságot, már a konszolidációs korszak kezdete. Nincs fehérterror, a magyar emigráció ezzel való riogatása tehát alaptalan. Von-e ez maga után ideológiai kérdésekben való állásfoglalást, vitákat, lelkiismereti válságot?

HÁ: Nálam?

FTG: Részben nálad. Részben pedig általában.

HÁ: Nálam nem.

FTG: *Nem volt határozott álláspontod ebben a kérdésben? Vagy nem tartod relevánsnak ezt a problémát?*

HÁ: Első blikkre az ember azt mondaná, hogy tényleg csúnya dolog, amit az emigráció művel azokban a hetekben. Másrészt viszont, ha megnézzük a magyar történelmet, mindig is voltak olyan pártok, olyan hatalomra törő személyek – gondolok itt akár a magyar középkorra is –, amelyek és akik folyamatosan hol Bizáncnál keresnek menedéket, hol Lengyelországba futnak, hol a Kijevi Ruszba. Ez még csak nem is egyedi magyar jelenség. Tehát pusztán emiatt elítélni ezt az emigrációt – még ha utólag van is mit vitatni a tevékenységében – mégsem szabad. Az adott korban, saját meggyőződésükből fakadóan próbáltak azon rendszer ellen tenni valamit, amely megszilárdulni látszott Magyarországon. Ez nem mindig a legkorrektebb... sőt egyáltalán nem korrekt eszközökkel történt.

FTG: *És nem is biztos, hogy mindig a logika vagy a meggyőződés irányította őket. Az a gyanúm, hogy nagyon sokszor érzelmi alapon nézték ezt a kérdést. De amit az ember megért Károlyi Mihálynál vagy Linder Bélánál, akik mégsem voltak szellemi emberek, Jászinál meghökkenítő lehet. Rá sok okunk van hivatkozni, például azokra a cikkeire, tanulmányaira, amelyekben a szélsőjobboldal és szélsőbaloldal, fasiszmus és bolsevizmus kapcsolatára nagyon találóan mutat rá. Itt viszont, hogy jóhiszemű legyek, épp olyan tájékozatlanságot árul el, mint a többiek. A magyar eszmetörténet szempontjából, azt hiszem, az emigráció nagy deficitje Jászi elfogultsága.*

HÁ: Ennek az ideológiai megközelítésnek én nem vagyok különösebben nagy kutatója – egyáltalán nem vagyok kutatója –, de azt azért látnunk kell, hogy ezek az emberek 1918-ban megpróbáltak valamit, nem sikerült nekik, csalódottak voltak, és tudatában voltak annak, hogy az, ami jön, az nem azt fogja beteljesíteni, amit ők akartak. Tehát ez ellen fel kellett lépniük. És hiába volt Jászi nagy gondolkodó, a saját korában a nyilvánvaló tényeket, azt hiszem, nem volt képes felismerni.

FTG: *Ugyanennek a másik oldala: tudták ők, hogy az a jugoszláv állam vagy az a Csehszlovák Köztársaság, amelynek éppen a segítségével folyamodnak, a propaganda-szólamokon túl milyen is valójában? Érdekelte ez őket?*

HÁ: Szerintem nem érdekelte őket. Nem hiszem, hogy ne lettek volna tudatában annak, hogy mi zajlik, teszem azt, Jugoszláviában vagy Csehszlovákiában – bár Csehszlovákia, belső viszonyait, berendezkedését tekintve más lapra tartozik, mint Jugoszlávia. Jugoszláviában kapott menedéket Károlyi is, elég hosszú időre, tehát a hírek eljutottak hozzá. Láthatta, hogy ott központosítás megy végbe, klasszikus értelemben vett demokráciáról szó sincs.

FTG: *Azt gondolod, hogy a történelmi személyiség ki van szolgáltatva a kényszereknek meg adottságoknak, és nem tud kitörni belőlük, nincs módja objektivitásra?*

HÁ: Gyakran valóban nincs. Ez az objektivitáshiány, mutatis mutandis, a politikai élet sok szereplőjével előfordul bármely korban.

FTG: *Térjünk rá egy kicsit a két kötetre. Van, aki a Jugoszlávia név használatának jogosságát az 1929-cel záródó bő évtized vonatkozásában kétségbe vonja, minthogy az új államnak ez akkor még nem volt a hivatalos neve. Te a monográfiádban határozottan azt állítod, hogy az első korszakra vonatkoztatva is használható a Jugoszlávia név. Szeretném, hogy ha ezt most megindokolnád, akár úgy, ahogy a könyvedben tetted.*

HÁ: Röviden: a kortársak is felváltva használták: Jugoszlávia, Délszláv Állam, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – ez utóbbi volt természetesen a hivatalos név. Ha ahhoz ragaszkodnánk, hogy folyamatosan Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak nevezzük – főleg hogy az ember gyakran idéz forrásokat, amelyekben több névváltozat szerepel –, akkor az csak bonyodalmakat okozna. Tehát egyszerűbbnek láttam feloldani ezt a problémát, mindenki jól tudja, miről van szó. Az állam azonos, az elnevezése változott. A politikai struktúrában is történt némi változás, ez igaz, de az állam ugyanaz maradt, ugyanolyan keretek között. Ezért érzem úgy, hogy minden probléma nélkül használhatjuk a Jugoszlávia elnevezést.

FTG: *Egyébként a familiáris nevet, a Jugoszláviát az 1929 előtti hivatalos iratok is használják?*

HÁ: Diplomáciai levelezésben igen. Tehát amikor szerb–horvát–szlovén követek jelentenek haza Belgrádba. Mint ahogy különböző gondolkodók is használják 1918, 1919, 1920 folyamán is.

FTG: *Mikori a fogalom eredete egyébként?*

HÁ: Ez a 19. századig nyúlik vissza, de nyomokban már a 16. században fellelhető egy nagy délszláv állam gondolata, ami aztán a nemzeti ébredés korában kapott nagyobb lendületet és vált szinte valamennyi délszláv nemzet álmává, legalábbis papíron.

FTG: *A magyar–jugoszláv külpolitikai kapcsolatokról szóló könyved egyik visszatérő állítása, majd az egyik legfontosabb tanulsága, hogy Jugoszlávia tulajdonképpen a balkáni pozíciója megerősítésére törekedett. Ez mennyiben általánosítható az egész százszentéves korszakra? Voltak fázisok, fordulatok? És mit tudott eredeti céljából betölteni vagy elérni ez a program?*

HÁ: Úgy érzem, hogy ez a törekvés a szerb politikában gyökerezik. Az, hogy a jugoszláv állam az akkori kedvező nemzetközi körülményeknek, de mégiscsak Szerbia hathatós erőfeszítésének köszönhetően jött létre és maradt fenn, meghatározta az állam külpolitikai orientációját is.

Szerbiát sohasem érdekelte különösebben Közép-Európa. Nem érdekelte különösebben Nyugat-Európa sem. Szerbia a saját létét a Balkánra pozicionálta, a Balkánon kívánt erős állam lenni. Úgy erős állam, hogy van egy nagyon erős és nagy hátszaga, a Jugoszláv (Szerb–Horvát–Szlovén) Királyság. Ez az irányvonal folyamatosan megfigyelhető a két világháború között, de még azt követően is, a második világháború után, különösen 1948–1949-ig, a Tito–Sztálin szakításig. Sőt még utána, az el nem kötelezettek mozgalmában való részvételt követően is, amikor már normalizálta a viszonyát Bulgáriával, Törökországgal is – egyébként az utóbbival már korábban is jó kapcsolatokat ápolt. Az ország balkáni pozicionálása megmarad, fennmarad s tovább él.

FTG: *A könyved egy másik tanulsága – ezt máshol is lehetett olvasni, de itt eléggé intenzíven jelen van –, hogy mennyire az olasz–francia viszony határozza meg a jugoszláviai politikát. Egy kicsit az az érzése az embernek, hogy akármilyen volt is a két háború közötti Magyarország, a léte mégiscsak fontos volt az utódállamok számára. Olyan objektum volt, amit oldalba lehetett rúgni, amikor valaki másra haragudtak. Általában higgadtan igyekszem nézni Trianon magyarokat érintő következményeit, a könyvedet olvasva viszont állandóan éreztem, hogy Magyarország egy ingó-lengő bábú, a kisantant-tagállamok pedig edzést tartó pofozógépek. A jugoszláv pofozógép működési mechanizmusát részletesen föltárod.*

HÁ: Így van – 1921–22-ig. Utána azért már konszolidálódik Magyarország nemzetközi helyzete, belép a Népszövetségbe, tehát akkor már nem volt érdemes belerúgni – nem is nagyon lehetett, de értelme sem volt, mert látszott, hogy nagyhatalmi szándék ezt a rugdosódást, pofozást már nem támogatja. Példa erre az 1934-es marseille-i merénylet, II. Sándor jugoszláv király meggyilkolása. Ezt követően nagyon feszültté vált a két ország kapcsolata, akkor ismét próbálnak belerúgni Magyarországra, de kinyílik a nagyhatalmi védernyő. Ahhoz nem volt elegendő, hogy a helyzetet megváltoztassa, revízió támogatásáról szó sem lehetett, de a kis rugdosásokkal szemben hatékony védelmet nyújtott.

FTG: *Az első világháború befejezésével s az azt követő igazságosztással való érvelést meglehetősen relativizálja – gondolom, nemcsak ebben az egyedi esetben, hanem álta-*

lában is –, hogy a jugoszláv (és más utódállamokbeli) politikusok a Magyarországon uralkodó viszonyoktól teszik függővé az országhoz való viszonyukat. Demokratizálódást követelnek, miközben a demokratikus változás éppen alóluk lőné ki a lovat, hiszen a továbbiakban már nem támadhatnák Magyarországot a nemzetközi közvélemény előtt, márpedig minden azt bizonyítja, a Magyarország-ellenes propaganda a jugoszláv politika lételeme volt. Általában az utódállamokbeli politikusok, diplomaták – de most ebből a szempontból Jugoszlávia a legérdekesebb – mennyiben tudtak azonosulni a saját érveikkel? Hittek-e argumentációjuk őszinteségében?

HÁ: Valamilyen szinten hittek. Ne feledjük el, hogy alig pár évvel vagyunk az első világháború után. Pontosabban pár éve annak, hogy felbomlott a Monarchia. A szerbek – döntően ők, de a horvátok, bosnyákok is, bár nekik nem volt különösebben meghatározó szavuk a jugoszláv állam életében – úgy szocializálódtak, hogy ott van a szomszédságban egy nagyhatalom, esetleg ennek a nagyhatalomnak a részei vagyunk, amely nagyhatalom ránk kényszeríti akarátát, szuverenitásunkban sért minket, akadályozza a nemzeti érdekeink kiteljesítését. Ez a nagyhatalom megszűnt létezni, de még nagyon elevenen él az emléke, s tovább élnek ezek a beidegződések is, és minden eszközt meg kell ragadni annak érdekében, hogy ez a nagyhatalom soha ne éledhessen fel, nehogy ismét ránk kényszerítse az akarátát.

Annak valószínűleg ők maguk is tudatában voltak, hogy Magyarország katonai erejétől rettegni nonszensz, miután Magyarország a 35 ezer főt, a megengedett maximumot sem tudta feltölteni, miközben fegyverben áll a kisantant államainak hadserege pár százezer fővel. Ugyanakkor még nem ülepedett le az emlék, s nem vált közmeggyőződéssé, hogy az újonnan kialakult európai rend nem bomlik fel másfél év múlva, hogy végleg (vagy legalább huzamosan) fenn lehet tartani. S a fenntartás egyik eszköze – így gondolták –, hogy csírájában el kell fojtani minden olyan törekvést, ami ennek a rendnek a megbontására irányul.

FTG: Erről gondolom, hogy olyan öngenerációs folyamat, ami aztán végül magában hordja a végzetét. Nem feltétlenül, illetve minden körülmények között, csak bizonyos politikai konstellációk esetén. Téged a kisebbségkutatók, a magyar kisebbségek kutatói között tartalak számon, noha a témáid alig érintik a jugoszláviai magyar kisebbség történetét. Van egy fontos, vissza-visszatérő állítás a külpolitikai tárgyú monográfiádban. Az, hogy a jugoszláv–magyar politikai viszonyban a magyar kisebbségek sorsát magyar részről egyáltalán nem tartották lényegesnek, szerb részről is csak annyiban, mint olyan tényezőét, melyet fenyegetésre, zsarolásra lehet használni. Ha ez így van, akkor e periódusban a délvidéki magyar kisebbség helyzetének megítélése eltér a többi magyar kisebbségétől; más-más a tét, más szempontok az irányadók a különböző magyar kisebbségekhez való viszonyban. Legalábbis a politikusok részéről.

HÁ: A többi kisebbség tekintetében nem folytattam alapos levéltári kutatásokat, úgyhogy nem merem azt a kijelentést megkockáztatni, hogy ez a je-

lenség általános lett volna, viszont a jugoszláviai magyar kisebbség tekintetében úgy érzem, hogy joggal állíthatok effélet. Azt hiszem azonban, hogy nem ennyire sarkosan fogalmaztam, hanem inkább úgy, hogy bár folyamatosan prioritásként emlegetik a magyar kisebbség sorsának a javítását, a magyar kisebbség kérdése a magyar külpolitika számára valójában eszköz volt inkább. Tehát egy picit finomítanám...

FTG: *Pontosítok: a külpolitikai kapcsolatokat tárgyaló monográfiád 1927-tel zárul, a könyvedben e korszakra állítod érvényesnek azt, amiről beszélünk. Később is ilyen maradt a kép?*

HÁ: Később is, sőt: a következő periódusra ez még fokozottabban igaz! Az egyik tanulmányomban a harmincas évekre vonatkozóan is foglalkozom ezzel, s nagyon szépen kiderül, hogy amikor Németország hatalma a delelőjére jut, 1936–38-ban, a magyar kormány több alkalommal is felveti annak lehetőségét, hogy ha Németország közvetít Jugoszlávia között és közte, akkor Magyarország kész lemondani az ottani magyarságról, és elismerni a jugoszláv határokat – nyilván cserébe azért, hogy a többi irányban nagyobb mozgásszabadságot kapjon, és Németország támogatását is megszerezze. Tehát úgy látom, hogy a magyar kisebbség inkább eszköz volt a magyar külpolitika számára, mint ahogy eszköz volt a jugoszláv külpolitika számára is. Időről időre fel lehetett vetni azt, hogy a kapcsolatok normalizálása érdekében Jugoszlávia ad bizonyos kedvezményeket a magyar kisebbség számára. Mint ahogy adott is '39-től kezdődően. Sőt már '38-ban is történtek bizonyos lépések ez irányban.

S nyilván Magyarország is felvetette a magyar kisebbség kérdésének a rendezését akkor, ha olyan pozícióban volt, hogy ezt a siker reményében tehetette meg, ha maga mögött tudhatta – teszem azt – Németországot. S akkor léphetett még föl a magyar külpolitika ebben az ügyben, amikor nem is akarta a tényleges megegyezést Jugoszláviával – ilyenkor olyan követelésekkel állt elő, amelyről tudva tudhatta, hogy Jugoszlávia úgyszólván el fogja utasítani azokat.

Ezekből a nézőpontokból vizsgálva a dolgot úgy érzem, hogy az állításom továbbra is helytálló. Annak eldöntésére, hogy a többi kisebbségi magyar közösséggel szemben mennyire lenne érvényes ez a megállapítás, nem merek vállalkozni. Ezt tegyék meg mások, akik más magyar kisebbségek történetét kutatják.

FTG: *És ha túllépünk a külpolitikán mint vizsgálati tárgyon, nem találod úgy, hogy a magyar közvéleményben létezik bizonyos hierarchia a magyar kisebbségek között? Nyilvánvaló, hogy mindig is az erdélyiekre irányult a legnagyobb figyelem (talán még ma is, bár az egész tematika, úgy látszik, a rendszerváltozás óta folyamatosan súlytalanú válik) – a jugoszláviai magyarság korábban sem állt az itthoni érdeklődés*

középpontjában. Származhat-e ez az utóbbi abból, hogy a hatvanas-hetvenes évekbeli állapotok rögződtek bennünk? Akik akkor szocializálódtunk, legalábbis emlékszünk az akkori, formálisan a miénknél sokkal szabadabb ottani életre. 1990-ig nem látszotak még az égető gondok. Nem lehet, hogy ez a szemlélet átöröklődött az új évezredre? Vagy valami más is van emögött?

HÁ: Énszerintem ezt rég felülírták a kilencvenes évek eseményei. Felülírták, hiszen a figyelem akkor elsősorban a délvidéki magyarságra összpontosult.

FTG: *Komoly volt ez a figyelem? Én úgy láttam akkor: ahhoz képest, hogy a szomszédban tízezerszám ölnek meg embereket, a magyar társadalom nem mutat nagy megrendülést. Belejátszhatott ebbe, hogy a brutalitásnak az a foka, amiről akkor értesülhetett az, aki nem fordította el eleve a fejét, hallgatta, olvasta a híreket, valószerűtlen, érthetetlen, hihetetlen volt.*

HÁ: Igen, ez nyilván benne volt, teljesen valószerűtlen és hihetetlen volt, hogy Európa szívében, tőlünk alig száz kilométerre ilyen események történhetnek. Szerintem azonban a magyar társadalom átlagát ez jobban megrendítette, mint ahogy azt egyes esetekből gondolhatnánk.

A relatív közömbösség, ami ennek dacára jelenleg is megmutatkozik a délvidéki magyarság hátrányára, összehasonlítva a szlovákiai, felvidéki vagy az erdélyi közösséggel, fakadhat a számarányokból – a délvidéki magyarok lényegesen kevesebben vannak. Másfelől pedig abból a periféria-helyzetből, amelyben a délvidéki terület a történelem során gyakorlatilag mindvégig volt. Kezdve a 12-13. századtól a török hódoltság, a hódoltság utáni felszabadulás idején át addig, amikor a telepítések során a térségben utolsóként jelennek meg a magyarok. A magyar őslakosság a török időkben kipusztult, elmenekült, a magyarságnak a 18. században gyakorlatilag újra végre kellett hajtania a térfoglalását ezeken a területeken, ami csak – a lakosság számának és arányának vonatkozásában – egyharmadrészt sikerült, mert döntően a Habsburg telepítési politika következtében csak meglehetősen későn, a németek és szerbek betelepítésétől lemaradva jelentek meg magyarok nagyobb tömegben a területeken, jelentős részük pedig csak a kiegyezést követően települt be. Többségük természetesen földműveléssel foglalkozott, jelentős részük mezőgazdasági bér munkából tartotta fent magát és családját. Ez a réteg nem volt képes kinevelni magából egy olyan *autochton* középosztályt, amelynek révén ezek a területek jobban kötődtek volna a törzsterületekhez.

FTG: *Egy korábbi kérdésben sommásan azt mondtam, hogy a délvidéki magyar kisebbség kutatásával kevésbé foglalkozol. Pontosítsunk; mit említenél meg e kisebbségi vonatkozású tanulmányaidból? Nagyon érdekes fejezete a két háború közötti korszaknak a hűségmozgalom története – de nem akarlak befolyásolni...*

HÁ: Be kell vallanom, hogy úgy csöppentem bele a kisebbségkutatásba, mint Pilátus a krédóba. Bárdi Nándor a ludas, aki úgymond felkarolt, és biz-

tatott, különböző megbízások és konferenciárészvételek révén, hogy légy szíves megnézni ezt vagy azt, jó lenne, ha el tudnál jönni erre a konferenciára, ezt meg ezt föl kellene dolgozni... Ezeknek a kéréseknek igyekeztem is eleget tenni, és így született néhány kisebbségi kérdéssel foglalkozó tanulmányom, mint például az említett jugoszláviai magyar hűségmozgalomról szóló, amely Szántó Gábor doktor ténykedését mutatja be, aki a diktatúra bevezetését követően a belgrádi kormány megbízásából játszotta el a délvidéki magyarság vezetőjének szerepét. De említhető akár *A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években* vagy *A kettős-birtokosság intézménye a magyar–jugoszláv határon a két világháború között*. Ezek szintén ide kapcsolódnak. Tehát ily módon kerültem én összeköttetésbe a kisebbségkutatással.

FTG: Szerepel hasonló téma közeli terveid között?

HÁ: Tulajdonképpen igen, ennek az imént említettnek a folytatása, többek között ezen dolgozom most: a kisebbségi kérdés a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolatokban. Egyelőre csak 1948-ig megyek el a forrásfeltárásban. Ez a dolgozat, remélem, sok vonatkozásban újat hoz; az egyik újdonsága talán az, hogy jugoszláv részről is megnézem, hogy a kisebbségnek milyen szerepet szánnak, milyen jelentőséget tulajdonítanak. Nem is annyira a délvidéki magyar kisebbségnek, hiszen az elég jól fel van tárva, hanem a magyarországi délszláv kisebbségnek. Ezt tehát döntően nem a magyar források, hanem belgrádi diplomáciai és kormányforrások alapján próbálom bemutatni.

Óriási az eltérés a két világháború közötti korszakhoz képest a második világháború utáni korszakban. Míg korábban a jugoszláv állam szinte teljesen negligálta a magyarországi délszlávokat, addig a világháború után kiemelt szerepet szánt nekik a Magyarországgal kapcsolatos politikájában, legalábbis a kezdeti időszakban, s törődése, érdeklődése irántuk végig megmaradt.

FTG: A korábbi kérdés másik oldala: én a szomszéd népekre vonatkozóan is láttni vélem a magyar közgondolkodásban a hierarchia létét. Más a képiünk a szlovákokról, a csehekről, a románokról, a szerbekről – és ez, hogy úgy mondjam, a szerbekre nézve a legelőnyösebb talán. Legalábbis ha arra gondolok, hogy már az 1919 utáni, de talán még a háború alatt született forrásokban is gyakran ők testesítik meg a „vitéz ellenség”-et, szemben a románokkal vagy pláne a csehekekkel. Még klasszikusszámba menendő szépirodalmi földolgozásai is vannak ennek a tiszteletnek, elég itt talán csak Hunyady Sándor drámáját, a Feketeszárú cseresznyét megemlítenem. Az egyik oldalon ott vannak a beszámolók a brutális eseményekről, már az 1848-as délvidéki harcok kapcsán is, a másik oldalon a bátor harcosoknak kijáró elismerés és hódolat. Nem látsz ellentmondást ebben? Vagy az volna a magyarázat, hogy ami 1848-ban, 1944-ben történt, számunkra már történelemkönyvbe való pusztán tény, s hiányzik a

személyes érintettségünk? Egyáltalán hiteles-e ez a kép, vagy csak egy felületi jelenséget általánosítok?

HÁ: Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy hiteles – de rögtön hozzá kell tennem, hogy én nem lehetek teljesen elfogulatlan, hiszen onnan származom. Azaz sokkal testközelibb helyzetből látom ezt a kérdést, mint amikor valaki, teszem azt, Budapesten leül a fotelba és elgondolkodik, hogy voltaképpen milyenek is ezek a románok, milyenek a szlovákok, a szerbek, s akkor felállítja ezt a sorrendet. Nem is tudom, mit mondjak erre. Valóban megvan ez a kettősség.

FTG: *Beszélhetünk a két nemzet valamiféle rokon mentalitásáról is? Mindkét nemzet önképében ott van – vagy sokáig ott volt – a hazáért való önfeláldozás a függetlenségi harcban – most másodlagos, hogy ez mítosz-e vagy úgynevezett valóság...*

HÁ: Szerintem a népek többségénél, legalábbis a kelet-európai népek többségénél mindenképpen megvan az önfeláldozásra való hajlandóság. Mindegyik nép legendáriumában lehet ilyet találni.

Azért a magyar és a szerb mentalításban nagy különbségek vannak. A magyar nemzet is lobbanékony, hirtelen, vitéz és gáláns – legalább ilyennek látta magát –, de ez talán még fokozottabban igaz a szerbekre, ahol ez a lobbanékonyosság még nagyobb hőfokon ég, a gálánság úgyszintén, sokszor a racionalitás ellenére megvan – ennek minden hátulütőjével –, még fokozottabban, mint itt. Tulajdonképpen egy elég macsó társadalomról van szó, mint egyik kollégám mondta. A végsőig való kitartás, a be nem hódolás, amire persze rá is játszanak, és a „mi vagyunk a legjobbak” vélekedés, ami tud nagyon is előrevivő lenni, azonban ehhez szinte szükségszerűen társul a „mindenki bánt minket”, „mindenki ellenünk van” frázis, ami már nem feltétlenül pozitív.

FTG: *Akkor nézzük a dolgot másik látószögéből: lássuk a vérfürdőket. Ezek mintha háttérbe kerülnének a két világháború közötti magyar tényezők, Bethlen Istvánék gondolkodásában is – legalábbis a külpolitikai gondolkodásukban –, nemcsak a mai utókoréban. Például a '48-as mérsárlások – hogy csak olyan eseménykort említsek, amelyek már akkor is a jól ismert múlthoz tartoztak. Hogyan váltak ezek jelentéktelen adalékokká az akkori magyar–szerb viszonyban, a politikai szereplők napi kapcsolataiban?*

HÁ: A politika általában sikerrel kerekedik felül az ilyen jellegű sérelmeken, ha az érdek úgy diktálja. Ha megfelelő politikus személyek vannak a kormányruánál.

FTG: *S a közember?*

HÁ: A közember, kicsit leegyszerűsítve, azt az interpretációt fogadja el, amelyet többször hall...

FTG: ... *vagy amit először hall...*

HÁ: ... így van, egyfelől amit először hall – de ezek a hatások is módosíthatók. Ha sokszor hallom azt, hogy egyformák vagyunk, mind a két nép rendkívül vitéz, milyen jól harcolt, milyen jól tudunk együtt mulatni – akkor ez kerül a felszínre, amit persze meg lehet kapirgálni, és előbukkan 1848, 1944–45. De ha nem ezeket a sérelmeket hangoztatjuk, akkor a közember szintjén a sorolt pozitív toposzok jelennek meg. Bár nem vagyok a jelenlegi társadalmi érzelmek avatott kutatója, úgy gondolom, hogy ez talán így is működhet.

FTG: *Több részjelenséget említettél eddig a magyar–jugoszláv viszonyból. Hány szakaszra tagolnád ennek a viszonyinak a történetét? Mely döntő fordulatok voltak benne az elmúlt évszázad alatt?*

HÁ: Ha a nagy korszakokról kell beszélni, akkor ezek 1918–1941, 1941–1945, 1945–1948/49, utána '49-től az ötvenes évek végéig, végül onnan a rendszerváltásig. Tehát öt nagy korszakról beszélhetünk.

FTG: *És a háború?*

HÁ: Az utolsó szakasszal nem foglalkoztam, azt túl közelinek tartom, de a rendszerváltás után nyilván egy önálló korszak kezdődik. Vannak hullámok ebben a két, két és fél évtizedben, az egyik Milošević bukásáig tart, az utolsó egység pedig az azt követő, 21. századi magyar–jugoszláv kapcsolatok ideje. Ha így vesszük, akkor már hét szakaszra bonthatjuk ezt a hosszú 20. századot.

FTG: *Tanulságos, hogyan viszonyult például Jugoszlávia a magyar '56-hoz, a menekültekhez. Egyáltalán a magyar diktatúrából való meneküléshez.*

HÁ: A jugoszláv kormány lehetővé tette a magyarok számára a határátkelést, tehát ideiglenes menedéket nyújtott – mondjuk így – a Magyarországról '56 őszén távozni szándékozók számára. Komoly összegeket áldozott, amely összegeket jórészt megfizettetett az ENSZ-szel. A magyarok többsége ideiglenes állomásnak tekintette Jugoszláviát, ahonnan továbbvonulhatott.

FTG: *Azt lehet tudni, hogy milyen arányban menekültek a magyarok Jugoszláviába? A többség Burgenland felé ment ki az országból.*

HÁ: Tízezres nagyságrendről van szó, tízennyolc-húszezer emberről. Megvannak a dokumentumok, le vannak fotózva. Még nem jutottam odáig, hogy teljesen feldolgozzam őket.

FTG: *Melyeket tartod a jugoszláviai magyar kisebbségekkel, történetükkel foglalkozó legfontosabb munkáknak? Mennyire tartod érvényesnek Mészáros Sándor munkásságát, eredményeit? Sokan idézik őt, hivatkozási alap, de a könyve nem jelent meg magyarul. Miért?*

HÁ: Lehet, hogy a korai halála miatt. Ő a jugoszláviai magyarok teljes két világháború közötti helyzetével, illetve az 1944–45-ös atrocitásokkal is foglalkozott. Eredendően azonban korábbi időszakot vizsgált, a munkásmozgalmat kutatta, csak a nyolcvanas években váltott témát. 1998-ban halt meg, s már nem volt módja hangsúlyt fektetni arra, hogy az eredményei magyarul megjelenjenek. Elég nagy hiányossága, mulasztása ez a magyar történeti munkák kiadásának, valóban jó lenne lefordítani. Nekem azért nem okozott ez problémát, mert ott van a szerb kiadás, és azt használom.

FTG: *Milyen könyveket neveznél még meg, amelyeket érdemes kézbe venni ebben a témában?*

HÁ: Nem szeretem az ilyen kérdéseket, hiszen szükségszerű, hogy valaki kimarad a felsorolásból. De hogy mégis válaszoljak, mindenképpen A. Sajti Enikő munkásságát kell kiemelni, azt hiszem, ő a legmeghatározóbb ebben a témakörben. De meg kell említeni Mirnics Károly, Arday Lajos, Németh Ferenc vagy (Szerb)Horváth György nevét is. S van egy-két fiatalabb Sajti-növendék, akik foglalkoznak a délvidéki magyarság történetével. De messze nem olyan számban, mint teszem azt a felvidéki magyarság történetét kutatók. Ne is említsem itt az erdélyi magyarság történetét.

FTG: *Otthoni utánpótlás egyáltalán nincs?*

HÁ: Nem nagyon van. Mondom, egy-két délvidéki Sajti-tanítvány, aki a tanárnőnél doktorált vagy végzi a doktori tanulmányait, de az újvidéki egyetemen egyetlen történész sem foglalkozik ezzel. Esetleg korábbi korszakokkal, mondjuk a 18. századdal inkább.

FTG: *Említetted a magyar–szerb vegyes bizottság '44-gyel kapcsolatos munkáját, amelyben részt veszel. El lehet árulni valamit arról, hogy mikor és miért fogják át-vágni egymás torkát a bizottság tagjai? Milyen fázisban van ez a kutatás? A cél, úgy tudom, az 1944-es úgynevezett megtorlások magyar áldozatai számának megállapítása.*

HÁ: Ez az egész ügy nagyon szépen haladt, és remélhetőleg szépen is végződik majd. Valóban, elkezdtük összeírni a magyar áldozatok számát, 1948-cal bezárólag. Kilenc vajdasági és több belgrádi, központi levéltárban zajlottak kutatások, a források alapján valamennyi, atrocitások következtében vagy katonaként elhunyt, eltűnt személy adatait összeírták, összeírtattuk, e listákból kell kibogarászni azt, hogy ki is volt ebből magyar. Ami nem egyszerű feladat. Ha nem írták oda az illető nemzetiségét – de az is kétséges, hogy ha odaírták, helyesen írták-e oda a pillanat hevében –, akkor pusztán a névből – például Kocsis Stevan vagy Kocsis István, aki lehetett horvát is, szerb is, magyar is – nem következtethetünk a nemzetiségre; a jó ég tudja, hogy minek vallotta magát.

Tehát igen komoly és aprólékos munkára van szükség a végleges eredményig. Annak felhasználása már a mikrokatatások tárgykörébe tartozik majd, egy-egy település történetének a feldolgozásába. Ott vannak a források, azok alapján mindenki utánajárhat annak a kétszáz, háromezer vagy tizenöt-húsz embernek, aki a településről hiányzik. Ebben a szakaszban teljes biztonsággal megállapítani, hogy pontosan ki is volt az, aki magát magyarnak vallotta – nagyon nehéz.

FTG: *A szakmai együttműködés...*

HÁ: Eddig jó volt. Bízunk benne, hogy a továbbiakban is ilyen marad.